УДК 821.161.2 Загребельний: 17.03

«ТАК І ЖИВЕМО В ЗАБРІХАНОМУ СВІТІ ЛИЦЕМІРСТВА…» (УКРАЇНСЬКІ РЕАЛІЇ У КНИЗІ П. ЗАГРЕБЕЛЬНОГО «ДУМКИ НАРОЗХРИСТ»)

***Г. П. Калантаєвська**, канд. філол. наук, доцент*

Сумський державний університет,
вул. Римського-Корсакова, 2, м. Суми, 40007, Україна

У статті досліджуються погляди автора на історичний розвиток України, на прорахунки, а часом злочинні дії української влади, яка недалекоглядно проголосила пріоритетним розвиток економічної, а не духовної сфери. На тлі суб'єктивних, різких, емоційних міркувань письменника, які ґрунтуються на непростому життєвому досвіді, історичному мисленні, колосальній ерудиції, розглядається ставлення П. Загребельного до абсурдів і злочинів червоного тоталітаризму, до низки ганебних явищ, успадкованих із віджилої епохи, зокрема ідеологічного заробітчанства, брехні, зневаги до моральних, культурних цінностей. Звертається увага на застереження письменника щодо механічної інтеграції в Європу, національної недбалості на державному і суто людському рівнях, ставлення до мови, пріоритету споживацьких запитів суспільства тощо. Розглядається також автобіографічний аспект книги, де автор постає як спостережлива, категорична і безкомпромісна у критиці суспільних недоліків особистість.

***Ключові слова:** історичне мислення, радянські абсурди і парадокси, духовне життя, моральний занепад.*

У своєму щоденникові Олесь Гончар так охарактеризував стиль письма П. Загребельного: «…Загребельний вносить в нашу прозу … енергію думки, вносить мислення гостре, різке, атакуюче, схильне до парадоксів, хай і не завжди виважених…» [1, с. 273]. Підкресливши ці риси, О. Гончар визначив місце П. Загребельного серед видатних публіцистів, чиї погляди на традиційні національні проблеми в історичному контексті заслуговують пильної уваги і належного дослідження, адже еволюція українського суспільства залежить від розуміння уже пережитого. У книзі «Думки нарозхрист» на тлі особистих роздумів про успадковані й набуті нині проблеми українців автор подає багатоаспектний портрет тоталітарної системи, де панували «фальшивий пафос, фальшива поведінка, денне (соціальне) і нічне (особисте) мислення» [2, с. 132], застерігає сучасників від провалів у минуле.

Актуальність дослідження публіцистики П. Загребельного зумовлена особливостями і загрозами політичних, економічних, культурно-ідеологічних, морально-етичних та інших процесів і явищ у сучасній Україні, які письменник осмислював, нагадуючи суспільству про самозбереження і самозахист як від зовнішньої експансії, так і духовної атрофії, культивованої владою протягом тривалого часу. Універсальна ерудиція, історичне мислення, бездоганна пам'ять і відвертість самодостатньої особистості, яка зреклась стереотипів і фальші, дала можливість П. Загребельному жорстко оцінити абсурди віджилої епохи і їхні небезпечні вияви на початку нового століття.

Художнє і публіцистичне слово П. Загребельного завжди привертало увагу науковців. Помічаючи в середині 80-х років XX століття «збільшення потенціалу україномовної політичної думки» [3, с.558], Іван Дзюба назвав письменника з його «шаленою ерудицією» серед найяскравіших публіцистів, відзначив наявність у його художніх текстах «рясних публіцистичних медитацій» [4, с. 73], як, наприклад, у романі «Південний комфорт», в якому «чимало тонких спостережень, проникливих і справедливих суджень про такі антисоціальні явища, як бюрократизм, корупція, пристосуванство, чиновницька чванькість, культ «вказівки», панічний страх перед самостійною думкою тощо» [4, с. 73]. Тривожні роздуми П. Загребельного про пережите стали також предметом досліджень В. Науменка, О. Гринівa, Я. Поліщука

та інших науковців. Зокрема В. Науменко висловив кілька критичних зауважень з приводу переконань автора «Думок нарозхрист», прокоментував деякі його погляди, посилаючись на думки відомих людей, і заперечив твердження письменника про те, що «в кінці кожної ідеї вгадується кров…»[2, с. 49]: «Перш ніж скоритися магії авторитету й стати на бік автора «Думок нарозхрист», озирнімося в недалеке минуле. Хіба в серпні і в грудні 1991-го, коли восторжествувала українська ідея, ми бачили «цілі ріки й моря крові»?» [5, с. 166]. Незгоду із певними поглядами П. Загребельного висловив і О. Гринів, зауваживши, що до низки проблем письменник «підходить не на науковому, а на буденному рівні» [6, с. 3], проте наостанок дослідник прийшов до висновку: «Сила і цінність книги «Думки нарозхрист» П. Загребельного в наголошенні на питаннях духовного розвитку нації» [6, с. 3]. Я. Поліщук відзначив «палімпсестну композицію» текстів книги, адже Павло Загребельний корегував чи коментував погляди, оприлюднені раніше, включав у тексти уривки романів, які не було уведено у перші видання. Дослідник зазначив: «Письменник гостро діагностує перехідний стан, що визначив сутність нашого часу: успадковані від минулого рабська психологія, меншовартісність, заздрість, розсвареність, що були помножені на історичний шанс і романтичні поривання до свободи, дали досить-таки посередній результат…» [7, с. 146 – 147].

Сьогодні, коли, на жаль, підтвердилась думка П. Загребельного про неминучість кривавого шляху до незалежності, постала необхідність повніше і детальніше з'ясувати основні аспекти, до яких привертає увагу автор «розхристаних» думок, глибше розглянути його погляди на макабричне радянське минуле, яке має загрозливу тенденцію відроджуватись у свідомості совкового населення. Саме в цьому і полягає **наукова новизна** нашого дослідження, **мета** якого – з'ясувати ставлення П. Загребельного до явищ і процесів тоталітарного світу та їхніх емоційно-психологічних «шлейфів» у свідомості сучасників, його погляди на найважливіші колізії в українському пострадянському суспільстві. Для реалізації поставленої мети слід окреслити головні проблеми, на які письменник звернув особливу увагу, з'ясувати його ставлення до духовного життя людини, до диктаторської ідеології, простежити автобіографічний аспект, вагомо присутній у книзі «Думки нарозхрист», визначити, які явища викликали у П. Загребельного категорично негативні оцінки і різке несприйняття.

Об'єктом дослідження є книга публіцистики П. Загребельного «Думки нарозхрист», **предметом** дослідження є ставлення одного із найавторитетніших письменників ХХ століття до тоталітарної ідеології, економічних, політичних проблем і стану духовності в українському суспільстві на межі століть.

Діапазон охоплення П. Загребельним проблем духовності й суспільного життя надзвичайно широкий. Письменник відкрито з'ясував особисте ставлення до радянських абсурдів і парадоксів, дав вичерпну оцінку марксизмові-ленінізмові як державній тоталітарній системі, визначив закономірності світової історії, охарактеризував багатьох персонажів радянського минулого. Публіцист загострив увагу і на суто українських перманентних проблемах – мови і культури, національного характеру і вдачі, роксоланства і ставлення до європейського вибору тощо. Книга П. Загребельного унікальна ще й тим, що в ній присутній дух автора, його особистість через спогади, думки про письменницьке середовище, автобіографічні згадки, елементи психологічного автопортрета, через розкриття творчих задумів і секретів, через оцінки власної адміністративної роботи тощо. «Думки нарозхрист» – це свідчення «розширення простору правдомовлення» [4, с. 92], за визначенням І. Дзюби, бо чи не найбільше місця у книзі відведено оцінкам державної системи, в якій авторові судилось прожити майже все життя.

Радянський Союз П. Загребельний називає «страхітливим монстром» («Битви») [2, с. 74], «репресивним суспільством» («Гріх найтяжчий») [2, с. 58], в якому панує «політична тріскотнява» («Храм») [2, с. 67], світом абсурдів, «нелюдським гнітом» [2, с. 79], режимом «чи не найжорстокішим у діях людства» [2, с. 79]. Соціалізм у

радянському розумінні П. Загребельний розглядає як суспільне і психологічне явище з усіма прикметами релігії включно з поклонінням ідолам, заучуванням текстів класиків марксизму-ленінізму, страхом перед покаранням за єретичне інакодумство, навіть із багаттями новітньої інквізиції. Такі його погляди перегукуються із Франковими оцінками соціалізму, викладеними у праці «До історії соціалістичного руху», де І. Франко зазначив, що соціалістичний рух «у XIX віці робиться філософією…, світоглядом цілих поколінь учених, релігією мільйонових мас» [8, с. 400], що «… соціалізм сьогодні особливо для мас менше освічених його прихильників має далеко більше характер релігії, опертої на непорушних догмах, аніж характер науки» [8, с. 400 – 401] і що «програма державного соціалізму аж надто часто пахне державним деспотизмом та уніформізмом» [8, с. 422].

П. Загребельний зазначає, що проголошена більшовиками рівність насправді була рівністю перед концтаборами і смертю, а принцип колективізму, насаджуваний радянською системою, був психозом у державних масштабах, адже «людям прямолінійного мислення» [2, с. 18], нездатним реалізувати себе в індивідуальній діяльності, було зручно ховатись у колективі за чужою роботою. Колективізм як риса радянського світогляду, наголошує письменник, убиває особистість, індивідуальність, а він же десятки років панував у науці, освіті, вихованні, у сільському господарстві й на виробництві, перетворюючи людей у керовану масу. Своє пекельне єство марксизм-ленінізм виявив у такому масово культивованому «винаході» Леніна як «соцсоревнование», тобто у керованій заздрості до чужої праці, яка у репресивному суспільстві, зазначає П. Загребельний, – «не що інше, як замаскована форма жорстокої, нелюдської експлуатації, хоч би в які шати вона зодягалася: чи то стахановського руху, чи то хрущовських «маяків», чи то брежнєвських бамівців… – зрештою, все закінчується могилами…» [2, с. 58]. В основу такої експлуатації, підкреслює автор, тоталітарна система поклала один із найтяжчих біблійних гріхів людства – заздрість, яка стала державною ідеологією.

Ще однією знаковою особливістю радянського режиму письменник вважає називання всього, що відбувалось у державі, битвами, боротьбою – за відбудову, за знання, за виконання чи перевиконання плану п'ятирічки, за урожай тощо, але найстрашнішими були битви ідеологічні, сталінські розправи. Наприклад, на літературному «фронті» придворні критики громили непокірних обов'язково на партійних зборах, а ще, дотримуючись звичаїв Батиєвої орди, радянські завойовники завжди використовували «лакиз, блюдолизів, ложкомиїв» [2, с. 55], які, нацьковані, добивали ідеологічну жертву.

Найбільший цинізм виявив марксизм-ленінізм у війні з фашизмом, а перемогу над ним традиційно перетворив на безмежний ідеологічний фронт. П. Загребельний нагадує, що захвалений Жуков, як і Сталін та його маршали, «здобували свої перемоги не військовим умінням, а людською кров'ю, ріками й морями крові і Гімалаями трупів» [2, с. 84]. Особливо болить письменникові державна зневага до втрат на війні і злочинне приховування від світу кривавої ціни перемоги ідеологами й фанатиками марксизму-ленінізму, бо якщо в європейських країнах загиблих установлено поіменно, з точністю до однієї людини, то в СРСР було «заокруглено до мільйонів, і навіть в лісах довкола Москви ще й досі лежать непохованими тисячі й тисячі безіменних героїв. А скільки їх лежить на полях і в лісах України?» [2, с. 85]. Перемога над гітлеризмом, вважає П. Загребельний, була перетворена на «біду ще більшу» [2, с. 81] – на пряму зневагу до рядових учасників війни на державному рівні, на пусті казенні заклинання «ніхто не забутий», на узурпацію права на правду про війну таких собі «советов ветеранов», очолюваних «столітніми генералами й полковниками, за плечима в яких цілі кладовища…» [2, с. 82], зрештою на жалюгідні й принизливі для цивілізованого світу пільги, які стали засобом радянської агітації і пропаганди. Вихована на комуністичному трактуванні війни, частина українського суспільства досі уникає правди, соромиться її, а влада демонструє «державну овечість», прагнучи синхронізувати бачення перемоги зі злочинною радянською

ідеологією. Це, переконаний П. Загребельний, може мати катастрофічні наслідки для моралі і на людському, і на державному рівнях: «…ми й далі брешемо ветеранам, а ветерани брешуть нам, і так і живемо в забріханому світі лицемірства, а тоді дивуємося, звідки в нас беруться запроданці, ренегати, казнокради, хабарники й таємні корупціонери та рекетири навіть на державній службі!» [2, с. 87].

Письменник проводить історичну паралель між тоталітарною радянською системою і світовими імперіями минулого, головними ідеологічними домінантами яких також було культивування ненависті до ворога, образ якого створювався за правилом «хто не з нами, той проти нас». Такий принцип міжнародної політики, успадкований від імперського Риму («хай ненавидять, аби лише боялись» [2, с. 99]), помічає П. Загребельний і в сучасній Росії, яка голосами своїх «прогнозистів-катастрофістів» уже давно сформулювала далекосяжну мету – «освобождение от националистов крупного региона бывшего СССР» [2, с. 100]. Для цього розпалюється ненависть до уявного ворога – українців, а це почуття, застерігає автор, «народжується від заздрощів, од страху, від дикості або ж (і це найогидніше!) з цивілізованого розрахунку. Ненавидять завжди кращих: нещасливі – щасливих, бідні – багатих, потвори – вродливих, дурні – розумних, раби в душі – вільних духом» [2, с. 101].

Згадує П. Загребельний і драматичні події у Празі в 1968 році, ревіння радянських танків, сміливі виступи не тільки простих громадян Чехословаччини, а навіть її державних лідерів, які повстали проти комуністичного тоталітаризму. Він зауважує, що Сталін усе міряв своїми катівськими категоріями, тому на всі випадки – і для «шкідників», і для «ворогів народу», і для європейських народів, які трагічно «опинилися в сфері влади кремлівського володаря» [2, с. 124], – для всіх були придумані концтабори. Життя більшості українців в умовах диктатури П. Загребельний порівнює із біблійною історією: «Більшість жила, як ті єврейські мужі Ананія, Мисаїл і Азарія, що їх кинув вавілонський цар Навуходоносор у піч вогненну. Горіли, але не згорали, мучилися, але терпіли, бо треба було далі жити на своїй землі» [2, с. 126].

Марксистсько-ленінська ідеологія, наголошує П. Загребельний, породила багато парадоксів, химер і абсурдів. Найнебезпечніші з них – суцільний контроль над духовністю і творчістю людини; письменники, що не знають мови, яку вважають рідною; подвійне життя і мислення не тільки простих громадян, а й партійно-комсомольського активу; черга як спосіб існування радянського громадянина від народження до смерті; колективізація в сільському господарстві, промисловості, науці, освіті, мистецтві, вихованні тощо; тотальна заполітизованість життя; залякування зовнішніми загрозами, аби були непомітні внутрішні тощо.

Як письменника і багаторічного редактора-адміністратора П. Загребельного понад усе обурює намагання радянських чиновників-нездар керувати творчістю талантів, він вважає злочинною практику забороняти в літературі «все сумнівне» [2, с. 31], тобто саме те, що стосувалось любові до рідної мови, справжньої історії, неприпустимим культивування прихильності до «малописьменного літератора-донощика» [2, с. 32], який, як і багато хто із партійних лідерів, був далеким від знання звичайної шкільної орфографії.

Серед абсурдів тоталітарної системи П. Загребельний називає також мімікрію і рядових людей, і чиновників, які колективно напоказ співали пісні Пахмутової, пройняті партійно-комсомольським духом, а потай індивідуально слухали Окуджаву і Висоцького. Химерою вважає письменник і «несамовиту політизованість», яка не зникла в суспільстві і сьогодні і яка нікого не зробила ні щасливим, ні мудрим, а «тільки призводила до чвар, колотнеч і зловорожого бродіння вже й не в безіменних масах, а в душі кожного» [2, с. 63 – 64].

Найдикішим абсурдом соціалістичної системи П. Загребельний вважає чергу-«очередь» як неминучі обставини і умови життя й мислення на тлі суцільного «соцсоревнования». Письменник наголошує: коли держава висуває на перше за

значенням місце не людину, а промисловість та ідеологію, то людина неодмінно на все життя опиниться в черзі – на житло, на харчі в магазині, на квитки, місце в готелі, на прийом у лікаря, на обід у їдальні, на меблі, на захист дисертації і на присвоєння вченного звання, на друкування книжок, ордени, навіть… на вступ до КПРС: «тут соціалізм поставив рекорд уже не світовий, а понадсвітовий. Бо щоб стояти в черзі для вступу до партії – хіба це не вершина абсурду?» [2, с. 92]. Страхітлива химера більшовизму, нагадує П. Загребельний, – черга республіканських «вождів» періоду 1937 – 1938 років, які просили у Сталіна додаткових дозволів на масові розстріли людей. Для письменника однаковими злочинцями є і кровожерні кремлівські вожді, і фашистські вбивці; і невідомо, «хто перший з них засвоїв страшні уроки жорстоких римлян, які в кожній щойно завойованій землі найперше влаштовували «децимацію», тобто публічно страчували кожного десятого з найдостойніших громадян» [2, с. 93]. Таким способом, констатує автор, у людей відбирали гідність, без якої народ перетворюється на пустелю. На жаль, у незалежній Україні черга не тільки не зникла, а набула нових якостей, бо нові свободи породили і нові черги – до нотаріусів, податкової служби, по субсидії тощо. «За соціалізму, – гірко іронізує П. Загребельний, – сімдесят з гаком років боролися з пережитками капіталізму, тепер ніби мостимося в капіталізм – треба боротися з пережитками соціалізму» [2, с. 94].

Ще одним абсурдом тоталітарної системи письменник називає так звану середню і вищу освіту, оперту на ідеологію, бо «хто не відчував себе обкраденим, провчившись десять років у школі і п’ять у вузі й одного прекрасного дня довідуючись про великі імена і великі події, про які вчені дядьки «забули» написати в підручниках?» [2, с. 149]. Радянську освіченість П. Загребельний називає «вищою освітою без середньої» [2, с. 117], бо заполітизованість шкільного навчального процесу тільки в поодиноких випадках не вбивала у молоді бажання займатись самоосвітою.

Парадоксальною закономірністю у царині творчості вважає П. Загребельний вбивчу традицію у невільному суспільстві «не протиставляти генієві посередність, а приставляти її до неї, нав’язувати в помічники, мало не в друзі…» [2, с. 161], такі приклади знаходить письменник у ХІХ столітті (Шевченко – Куліш, Чехов – Суворін, Гоголь – Аксаков та ін.), така ж практика спостерігалась і в радянському суспільстві: «… нікчеми товкли душу великим талантам, а «просвіщенна публіка» улюлюкала і тупотіла» [2, с. 161].

Чимало уваги в книзі «Думки нарозхрист» приділив П. Занребельний осмисленню духовного життя українців, питанню мови, проблемі національної недбалості на державномі і особистісному рівнях. Авторові прикро, коли нині так звані державні діячі, нарікаючи на політичну незрілість власного народу, пропонують творити з нього сучасну націю. На жаль, вони погано засвоїли уроки тоталітаризму і забувають, що переробляти людей – це засоби гітлерівські і сталінські, за якими бовваніють соловки, біломорканали, голодомори, колима і гулаги. Людина повинна, вважає П. Загребельний, служити не ідеї, а істині, яка не примушує, не поневолює, а переконує, яка одна-єдина для всіх і на яку ніхто не має монополії. Проте це не означає, що українцям не треба свого національного, їм слід звеличувати найвищі свої цінності, якими є «український характер, український дух, українська душа, українська гордість і гідність» [2, с. 51], бо саме вони забезпечують «безперевність душі» [2, с. 51]. Письменник переконаний, що секрет української душі полягає в тому, що «українці споконвіку жили, як японці не за законами добра і зла, а краси й істини. Тому їм така близька й зрозуміла чарівність простих речей…» [2, с. 52].

Особливої уваги заслуговує погляд П. Загребельного на мову, яка на його думку, «ніби сонячна вісь, на якій тримається тіло народу цілого» [2, с. 36], недарма ж її так довго і так затято знищували і російські самодержці, і більшовицькі диктатори. Мови, вважає письменник, не можна навчитись тільки у класиків, як то радять у редакціях надокучливим авторам, її можна пізнати насамперед у народному мовному середовищі, переважно в селянському. Не сприймає він і засилля в нашій мові

«снікерсів», «консенсусів», «іміджів» та інших слів-чужинців, «що наповзають на нашу мову, мов гусінь на зелене листя» [2, с. 33], бо така ситуація попри втішання начебто розвитком мови призводить «коли не до цілковитого знищення мови, то принаймні до страхітливого її засмічення і зіпсуття» [2, с. 33]. Загрозливим явищем вважає П. Загребельний і забування рідного слова у процесі прилучення сільської молоді до міського життя, і спроби запопадливих патріотів приписати українську мову етрускам чи шумерам, проте найбільша небезпека для неї – чужомовні сановники-можновладці, які демонструють нехтування мовою народу, яким керують. Автор нагадує адептам імперського мислення в Україні про абсурдність ідеї єдиної мови (зрозуміло, російської), «бо єдина мова – це тільки в легенді про Вавілонське стовпотворіння, але тому ж вона і легенда, і божевілля» [2, с. 35].

На жаль, констатує П. Загребельний, після кожного історичного потрясіння (потатарщення, спольщення, помосковлення) над мовою нависала загроза, навіть після проголошення незалежності України вона не відступила, бо доморощеним перевертням байдуже, якою мовою говорити на високих посадах. Критично ставиться письменник до ідеї створення Товариства захисту української мови, адже її не захищати треба, а дбати про неї на найвищому державному і науковому рівнях, і на рівні «ще вищому – рівні суто людському, народному» [2, с. 38]. Категорично заперечує він і позицію державних мужів, які мовну проблему вважають не досить актуальною порівняно з матеріальним рівнем життя громадян і які «готові запхати до такого собі морозильника слідом за українською культурою ще й українську мову: хай полежить там, поки ми досягнемо економічно-фінансової стабілізації та піднімемося до належного рівня європеїзації й американізації…» [2, с. 38].

Багато серйозних претензій і зауважень має П. Загребельний до українців і посполитих, і вельможних, і вважає їхнє національне недбальство самогубством. Перший крок до нього був зроблений, вважає письменник, у перші ж роки незалежності України, коли, не проливши жодної краплі крові, урядовці «найперше стали душити культуру» [2, с. 21], занедбали книгодрукування, кіновиробництво, бібліотеки й театри. Завойовники власної землі почали наступ на душу свого народу – на національне мистецтво, недалекоглядно проголосивши пріоритетом технічний розвиток суспільства.

Сучасні філософи-скептики із сумнівними авторитетами, наголошує П. Загребельний, відкидають споконвічні ідеали і високі поривання, програмують суспільство початку третього тисячоліття на «вдоволення найвитонченіших споживацьких запитів» [2, с. 23], вирішення економічних, технічних чи екологічних клопотів. Автор застерігає про закономірність, за якої технічний розвиток розуму неминуче призводить до падіння моральності окремої людини, внаслідок чого «наші душі стають дедалі холоднішими і відчай заволодіває нами» [2, с. 23]. Занепад духовності, засилля техніки, зневажання мистецького таланту, переконаний П. Загребельний, – це шлях до прірви, бо якщо суспільство втратить свою сіль (культуру, мову, історію, освіту, науку), «цих Богом даних посередників між вищою правдою і світом земним» [2, с. 24], воно виродиться – і запанують у ньому «профани й невігласи» [2, с. 29].

Не сприймає П. Загребельний і пропоновану частиною політиків таку панацею від морального занепаду, як перенесення західноєвропейських цінностей на український ґрунт. Думки письменника про сакральну неминучість проходження власного шляху до цивілізованого суспільства, про потребу особистого прагнення кожного українця до самовдосконалення перегукуються із твердим переконанням Франкового Хоми Галабурди («Хома з серцем і Хома без серця»), упевненого, що «вчительську семінарію на нових принцпах» [9, с. 310], яка б кожного навчила жити чесно і вільно, ще ніхто не створив, а натомість «кождий мусить сю семінарію пройти сам у собі і сам із собою, мусить виповісти війну апатії й шаблонові у всіх формах, мусить сам у собі і в своїм окруженню збудити й піддержувати тугу не за новими порядками, але за новими, вищими духово й етично, культурнішими людьми» [9, с. 311]. Персонаж І.

Франка пророчо застерігає: «Виховання народа мусить вирости з традиції, з культурного стану того народа, мусить корінитися в характері, привичках народа, інакше се буде даремна трата часу й сил. Нове виховання потребує нових вчителів, а сих не може народ виписати собі з-за границі» [9, с. 310].

У П. Загребельного немає ілюзій стосовно того, що в Європі Україну очікують як рівного і повноправного партнера, можливо, тому, що в юності пізнав її глибше з іншого боку, перебуваючи в концентраційному таборі, можливо, тому, що добре знав філософські погляди відомих європейців, які досить зверхньо оцінювали можливості східних слов'ян і з усією «пруссацькою прямолінійністю», як, наприклад, «герр Ґеґель» [2, с. 218], відмовляли їх у культурному місці поруч із собою, навіть у належному шляху розумового розвитку.

Розмірковуючи про свою націю, про її славу і сором, П. Загребельний шукає причини байдужості частини молодих українців до майбутнього власної держави. Ознаками національного сорому письменник вважає і начебто незначущі факти з історії, яким досі не дано належної оцінки, і вчинки сучасних можновладців, яких із їхніми попередниками-гетьманами завжди об'єднувало хіба те, що «так вміли догодити російським царям і царицям» [2, с. 110] і «на один посвист» колись царів, а нині чужих президентів мчать «до Москви на кремлівську синекуру» [2, с. 110]. На жаль, «у великого народу, – наголошує П. Загребельний, – не тільки великі герої, а й великі негідники» [2, с. 111]. У нашій історії було чимало ренегатів, віровідступників, перебіжчиків-перекинчиків, «облизувачів чужих порогів» [2, с. 111]. Він називає українців нацією емігрантів, вигнанців, «вічних переселенців (завжди з примусу, а не добровільних), нещасних бранців, трагічних утікачів» [2, с. 111]. Нещастям талановитої нації стало те, що розумні козацькі діти, аби виявити свої обдарування, мусили шукати успіху в імперській столиці, за кордоном – «і йшли не так брати, як давати [2, с. 112]. Письменник ставиться до них толерантно, розуміє, що вони втікали від провінціалізму, навіть від смерті, але вважає, що вимушені втікачі не мають морального права розчинитись у безвісті іншого життя: «…вже коли лиха доля відірвала тебе від рідної землі, то не загубися на чужині, не перетворися з емігранта фізичного на емігранта духовного, а покажи людям і світові, що таке українець, українська душа і український дух!» [2, с. 114]. Явище, коли особистість залишається господарем власної гідності й честі в умовах, «де ти не владен над власним життям і власною долею» [2, с. 115], П. Загребельний надиває «роксоланством» за ім'ям героїні, про яку написав роман.

Непокоїть письменника і така ганьба з минулого, як плазування перед владцями. Колись гнули шию перед царськими парсунами, потім – перед портретами більшовицьких вождів, а нині в новому, начебто демократичному суспільстві на тлі хронічного браку навіть шкільних підручників «підлабузники-підскакувачі першого вересня кожному першокласникові презентують кольорову листівку з портретоп Президента» [2, с. 130], на всю країну показують свою холопську відданість, яка, як відомо з історії, завжди тимчасова.

Чимало гірких слів сказав про нашу сучасність П. Загребельний у лекції «Український шлях», прочитаній у листопаді 2003 року в Національному університеті «Києво-Могилянська академія», яка увійшла до другого видання «Думок нарозхрист» (К., 2008). Аналізуючи перспективи розвитку України, письменник говорить про її економічне й політичне становище, про критичний стан освіти, медицини, соціальної сфери, мистецтва і культури на тлі процвітання розважально-споживацького бізнесу і загрозливого явища духовної й економічної аннігіліції. На жаль, нагадує П. Загребельний, про незалежну державу взялися дбати «вчорашні інтелектуали, виховані за радянської влади, які тоді стали професорами й академіками» [2, с. 213], а вони, попри всі відхрещування, залишаються людьми минулого.

Особливе місце у книзі «Думки нарозхрист» займає особистісний аспект – автобіографічні згадки, думки про літературне середовище, погляди на колег,

знайомих, роздуми про секрети власної творчості, про ставлення до своєї адміністративної роботи, фрагменти психолого-етичного автопортрета тощо. Саме у спогадах про рідне Солошине, дитячі літа, спопелілу в концтабірному пеклі юність знаходить письменник пояснення своєї вдачі, адже селянська праця загартувала його, а родинні зв'язки малого сироти сформували християнський світогляд, дух незалежності, який його земляки зберегли в умовах колективізацій і голодомору. Вражаючими є спогади П. Загребельного про свою чергу на розстріл у концтаборі, про порятунок у полоні єврея, перейменованого з Іллі Майданського на донського козака Кіндрата Майданникова, про можливість після визволення не повертатись із Європи додому і про головне, заради чого повернувся: «…вдома був батько, все рідне, весь мій світ і всесвіт» [2, с. 114].

У спогади, інтерв'ю, вміщені у книзі, вплітаються деталі із власних вражень про відомих осіб (А. Малишка, О. Корнійчука, Б. Олійника, Т. Франка та інших), які показують їх у побутовому, суто людському вимірі. Із прикрістю помічає П. Загребельний у пострадянському письменницькому й журналістському середовищі «шлейфи» соціалістичного пристосуванства, коли його маститі колеги уперто продовжують чіплятись за членство у спілках, «за всі ці президії, за трибуни» [2, с. 14], а «той журналіст, який 20 років потрясав з екрана репортажами про силосування, про те, як гарно дояться соціалістичні корови, і які гарні постанови ухвалювала партія по сільському господарству, сьогодні говорить лише про пророка Даниїла й апостола Павла… Це якийсь ідеологічно-заробітчанський цинізм» [2, с. 10].

Із непідробним захопленням згадує П. Загребельний «прекрасну українську впертість» [2, с. 79] М. Бажана, М. Рильського, В. Сосюри, А. Малишка, які у роки війни відкинули «сталінсько-імперську атрибутику» [2, с. 79] і пиасли тільки про Україну – єдину і найдорожчу: «Навряд чи знайдете в історії такі приклади відвертої, мужньої, героїчної непокори нелюдському гнітові тоталітарного режиму, надто що йшлося про режим чи не найжорстокіший у діях людства» [2, с. 79].

Важко переоцінити значення штрихів до духовно-психологічного автопортрета письменника для глибокого розуміння його творів, персонажів, життєвої позиції і самої долі. П. Загребельний щиро зізнається, що не мав часу і наполегливості підтримувати зв'язки з унікальними людьми, соромився дарувати свої книжки великим майстрам, не вів щоденників і не зберіг цінних листів, хоча ніколи не забував цікавих співрозмовників. Письменник зауважує, що до адміністративних обов'язків ставився до абсурду, бо саме роки перебування на керівних посадах вважав втраченими для творчості, тяжким моральним ярмом, яке зобов'язувало його здебільшого «читати графоманів і тиснути руку негідникам» [2, с. 16]. Тому він не мав жалю за свідомо покинутим адмініструванням і з гідністю нагадував, що ніколи не заохочував підлабузників і не організовував на свої твори схвальних рецензій.

Про неймовірну працездатність і цілеспрямованість письменника свідчать його зізнання щодо секретів роботи над улюбленими романами – «Диво», «Роксолана», «Я, Богдан» тощо. Наприклад, працюючи над «Роксоланою», він «став майже мусульманином» [2, с. 10], а роботу над «Дивом» назвав неусвідомленим ще тоді протестом проти настанов писати «про кремлівського генсека або якогось секретаря обкому» [2, с. 126]. Специфічною особливістю написання будь-якого твору, зауважує П. Загребельний, була колосальна підготовча робота, яка безперервно йшла «в голові» за будь-яких умов і обставин, постійне записування думок на клаптиках паперу до тієї миті, коли «їх було кілька кілограмів – брав відпустку і писав по 16–18 годин на добу» [2, с. 19]. Письменник нагадує, що творчість – інтимна, таємна, часом ірраціональна сфера («…я у своїх писаннях керувався, окрім усього іншого, ще й магією чисел» [2, с. 154]), адже, попри те, що кожен роман «вибудовується як велике багатолюдне місто або як ціла держава» [2, с. 127], «іноді романи писалися заради одного слова» [2, с. 127] чи фрази, як, наприклад, у випадку із «Тисячолітнім Миколаєм».

Висновки. Отже, книга «Думки нарозхрист» П. Загребельного є однією із спроб письменника дати відверту оцінку явищам і процесам радянської епохи і пострадянським реаліям в Україні, заблуканій, на його переконання, між минули і майбутнім. Автор «розхристаних» думок застерігає, що ми знову «пливемо кудись по темному морю за чужими богами для свого зневіреного народу» [2, с. 135], нагадує, що сучасні хвороби суспільства, на жаль, закорінені в жорстокому минулому, у страхах перед репресіями, голодом, злиднями, у зневірі – у свідомості простої людини і у відчуттях безкарності і свавілля – у головах владних персон. П. Загребельний наголошує, що українці, маючи унікальні духовні цінності, повинні усвідомити свій власний шлях розвитку, очиститись від вірусу тоталітарної ідеології, навчитись шанувати власну історію, цивілізаційні досягнення власного народу, створити суспільство, яке б Європа поважала і з яким сама б хотіла об'єднатись. Ганебна «совкова» спадщина, зокрема всеохопний колективізм, нескінченні ідеологічні й життєві битви, замовчування правди про злочини сталінізму консервують у суспільстві безвідповідальність, очікування «сильної» влади, породжують метастази комуністичної ідеології, сепаратизм, політичну короткозорість і сподівання добре жити на утриманні якщо не Європи, то власної держави. Забріханий світ лицемірства ще довго нагадуватиме про себе, вважає П. Загребельний, інертністю уряду, «державною овечістю» лідерів, безсоромністю фінансових магнатів, чия радянська молодість, за образним висловом М. Хвильового, комсомолила в пустопорожнє і облудно обіцяла людям добробут «мажорно-монументального реалізму» [10, с. 38]. Пильно вдивляючись у духовне обличчя українського суспільства, діагностуючи в ньому таку серйозну недугу, як «торжество смерда» [2, с. 236], рятівними засобами П. Загребельний вважає терпіння, розуміння і пробудження національної душі.

"AND WE STILL LIVE IN THE WORLD OF LIE AND HYPOCRISY" (UKRAINIAN REALIA IN P. ZAHREBELNYI'S BOOK "UNBUTTONED THOUGHTS")

***H. P. Kalantaievska**, Ph. D., Associate Professor*
Sumy State University
2, Rimskogo-Korsakova St., Sumy, 40007, Ukraine

The article deals with author's opinions about historical development of Ukraine, mistakes and sometimes criminal actions of the Ukrainian government in giving preference to economic development rather than spiritual. It considers P. Zahrebelnyi's attitude to absurdities and crimes of totalitarian regime, a number of shameful events, such as migrant workers, lie, disrespect for moral and cultural values – all of this based on writer's complicated life experience, historical thinking, great erudition and expressed in a sharp and emotional way. The research focuses on writer's cautions against immigration to Europe, national negligence both at state and human levels, attitude to language, and prioritization of consumer needs of society. The work also considers an autobiographic aspect of the book in which the author is presented as observant, categorical and uncompromising in criticizing social shortcomings.

***Keywords:** historical thinking, soviet absurdities and paradoxes, spiritual life, moral breakdown.*

«ТАК И ЖИВЕМ В ЗАЛГАВШЕМСЯ МИРЕ ЛИЦЕМЕРИЯ…» (УКРАИНСКИЕ РЕАЛИИ В КНИГЕ П. ЗАГРЕБЕЛЬНОГО «МЫСЛИ НАРАСПАШКУ»)

***А. П. Калантаская**, канд. филол. наук, доцент*
Сумский государственный университет,
ул. Римского-Корсакова, 2, г. Сумы, 40007, Украина

В статье на материале книги публицистики П. Загребельного «Мысли нараспашку» («Думки нарозхрист») исследуются взгляды автора на историческое развитие Украины, на просчеты, а порой преступные действия украинской власти, которая недальновидно провозгласила приоритетным развитие экономической, а не духовной сферы. На фоне субъективных, резких, эмоциональных размышлений писателя, которые основываются на непростом жизненном опыте, историческом мышлении и колоссальной эрудиции, рассматривается отношение П. Загребельного к абсурдам и преступлениям времен красного тоталитаризма, к политике первого правительства самостоятельного государства, к ряду позорных явлений, унаследованных от отжившей эпохи, в частности к идеологическому зарабатыванию, лжи, пренебрежению моральными и культурными ценностями. Обращается внимание на предостережения писателя по поводу механической интеграции в Европу, национальной нерадивости на государственном и чисто человеческом уровнях, отношения к языку, приоритета потребительских

запросов общества и прочее. Рассматривается также автобиографический аспект книги, где автор предстает как наблюдательная, категорическая и безкомпромисная в критике общественных недостатков личность.

Ключевые слова: *историческое мышление, советские абсурды и парадоксы, духовная жизнь, моральный упадок.*

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Гончар О. Щоденники: У 3-х т. – К.: Веселка, 2008. – Т. 2. – 607 с.
2. Загребельний П. Думки нарозхрист, 1974 – 2003 / П. Загребельний. – К. : Університетське видавництво ПУЛЬСАРИ, 2008. – 240 с.
3. Дзюба І. Чи усвідомлюємо національну культуру як цілісність? / І. Дзюба // З криниці літ: У 3 т. – К. : Видавничий дім «Києво-Могилянська академія», 2006. – Т. 2. – 976 с.
4. Дзюба І. Про сучасність – по-сучасному (Проблеми сьогодення в журнальній прозі 1986 р.) / І. Дзюба // З криниці літ: У 3 т. – К. : Видавничий дім «Києво-Могилянська академія», 2006. – Т. 1. – 975 с.
5. Науменко В. Не «Ex eremo» – «ex officio». Кілька думок з приводу «Думок нарозхрист» Павла Загребельного / В. Науменко // Березіль. – 1999. - № 7–8. – С. 163–168.
6. Гринів О. Творення храму душі за торжества смердів. Непретензійні роздуми над книгою Павла Загребельного «Думки нарозхрист» / О. Гринів // Молодь України. – 2000. – 15 червня. – С. 3.
7. Поліщук Я. Ex eremo Павла Загребельного. Зі спостережень над пізніми нарисами та есеями письменника / Я. Поліщук // Київ. – 2013. - № 1. – С. 144–150.
8. Франко І. До історії соціалістичного руху / І. Франко // Мозаїка: Із творів, що не ввійшли до Зібр. тв. у 50 т. – Львів : Каменяр, 2002. – 432 с.
9. Франко І. Хома з серцем і Хома без серця / І. Франко // Твори: У 20 т. – К. : Державне видавництво художньої літератури, 1950. – Т. 4. – 543 с.
10. Хвильовий М. Іван Іванович / М. Хвильов ий // Твори: У 2 т. – К. : Дніпро, 1990. – Т. 2. – 925 с.

LIST OF REFERENCES

1. Honchar O. Diaries:In 3 vol. – K.: Rainbow, 2008. – V. 2. – 607 p.
2. Zahrebelnyi P. Unbuttoned thoughts, 1974 – 2003 / P. Zahrebelnyi. – K. : University publishing house PULSARY, 2008. – 240 p.
3. Dziuba I. Do we consider national culture as entity?/ I. Dziuba// From a well of years: In 3 vol. – K. : Publishing house “Kyiv-Mohyla academy”, 2006. – V. 2. – 976 p.
4. Dziuba I. About modernity in the modern way (Problems of today in magazine prose 1986) / I. Dziuba // From a well of years: In 3 vol. – K. : Publishing house “Kyiv-Mohyla academy”, 2006. – V. 1. – 975 p.
5. Naumenko V. Not “Exeremo – “ex officio”. Thinkings about P.Zahrebelnyi’s “Unbuttoned thoughts” / V. Naumenko // Berezil. – 1999. – № 7 - 8. – P. 163-168.
6. Hryniv O. Creation of temple of soul with celebration of slaves. Simple thinkings about P. Zahrebelnyi’s “Unbuttoned thoughts”/ O. Hryniv // Molod Ukrainy. – 2000. – 15th of June. – P. 3.
7. Polishchuk Y. Pavlo Zahrebelnyi’s Exeremo. Late sketches and essays of the writer / Y. Polishchuk // Kyiv. – 2013. – № 1. – P. 144-150.
8. Franko I. About history of socialist movement / I. Franko // Mosaic: Works not included among the collection of works in 50 v. – Lviv : Kameniar, 2002. – 432 p.
9. Franko I. Khoma with heart and Khoma without heart / I. Franko // Works : In 20 v. – K. : State publishing house of belletristic literature, 1950. – V. 4. – 543 p.
10. Hvyliovyi M. Ivan Ivanovych / M. Hvyliovyi // Works: In 2 v. – K. : Dnipro, 1990. – V. 2. – 925 p.

Надійшла до редакції 26 жовтня 2015 р.